

Ethische gedragscode en principes voor het wetenschappelijk onderzoek Universiteit Antwerpen

I. Doelstelling en scope

1.1 De Universiteit Antwerpen acht het noodzakelijk dat de instelling in haar wetenschappelijk onderzoek en kenniscreatie steeds de nodige ethische normen en waarden respecteert zodat de kwaliteit van het onderzoek gegarandeerd is. Zo kan de universiteit zich naar de overheid en de samenleving profileren als een betrouwbare en verantwoordelijke kennisactor en partner. Via deze set richtlijnen biedt de Universiteit Antwerpen haar onderzoekers een ethisch kader dat zij in alle fasen van hun onderzoek geacht worden te hanteren. Deze richtlijnen lichten onder meer de procedures voor de ethische advisering verder toe, voorzien het concept 'academische vrijheid' van een institutionele invulling, en lichten het standpunt van de universiteit met betrekking tot belangrijke ethische kwesties zoals belangenconflicten, defensiegerelateerd onderzoek en de omgang met proefpersonen en –dieren toe.

1.2 Deze code heeft betrekking op al het wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd in naam of opdracht van de Universiteit Antwerpen, waaronder ook consultancy en wetenschappelijke dienstverlening. Dit heeft eveneens betrekking op onderzoek binnen consortia waarbij de universiteit niet de coördinator is. Onder deze code vallen alle actoren die betrokken zijn bij het uitvoeren van wetenschappelijke onderzoek, zoals leden van het AP, OP en ATP, studenten, vrijwillige medewerkers, emeriti, consultants en contractanten over alle wetenschappelijke disciplines en specifieke domeinen heen. Elke betrokkene in het onderzoek wordt geacht deze code te respecteren. Deze gedragscode gaat nader in op wenselijk gedrag van onderzoekers tijdens het onderzoek, waarbij elke kwestie binnen de gepaste context dient te worden bekeken. In geval van (gepercipieerde) inbreuken hierop wordt beroep gedaan op het [Reglement van de Commissie Wetenschappelijke Integriteit](#).

1.3 Deze code is breder ingebed in het algemene beleid van de Universiteit Antwerpen en vertoont de nodige raakvlakken met andere richtlijnen, zowel binnen als buiten de universiteit. Deze worden zoveel mogelijk expliciet vermeld. De belangrijkste externe richtlijnen die de Universiteit Antwerpen onderschrijft zijn de ['Ethische Code voor het Wetenschappelijk Onderzoek in België'](#) en de ALLEA ['European Code of Conduct for Research Integrity'](#).

II. Ethische principes en standaarden

2.1 Als algemene regel geldt dat onderzoeksactiviteiten binnen de Universiteit Antwerpen zich dienen af te spelen binnen de grenzen van alle geldende wet- en regelgeving, alsook deze ethische code. Idealiter voeren onderzoekers voor het onderzoek van start gaat een risicoanalyse voor eigen gebruik uit, waarin wordt beschreven hoe met mogelijke schade van het welzijn van deelnemers of derden zal worden omgegaan en. Indien nodig vragen onderzoekers in het kader een ethisch advies aan bij de relevante ethische commissie(s) binnen de universiteit (zie hoofdstuk III).

2.2 Alle ethische normen voor wetenschappelijk onderzoek zoals bepaald door de Universiteit Antwerpen vloeien voort uit de kernbeginselen van kwaliteitsbewaking en risicobeperking. Dit principe omvat een breed scala van overwegingen, waaronder:

- Het welzijn en de belangen van menselijke deelnemers;
- Het welzijn en de belangen van degenen die de onderzoeksactiviteit uitvoeren;
- Het welzijn en de belangen van (proef)dieren;
- Het welzijn en de belangen van de bredere maatschappij;
- Respect voor cultureel erfgoed;
- Respect voor de natuur en het milieu;
- De reputatie van de onderzoeksgroep, de faculteit, de universiteit en de wetenschapsbeoefening in haar geheel;
- Het bewaken van de academische vrijheid.

2.3 Voor onderzoeksactiviteiten waarbij menselijke participanten betrokken zijn (door actieve deelname, observatie en/of het gebruik van persoonlijke gegevens) is de standaardpositie van de Universiteit Antwerpen dat schriftelijke, hetzij elektronisch of op papier, toestemming van de betrokkenen en/of hun vertegenwoordigers vereist is. Als onderzoekers van deze norm afwijken (bvb. vanwege het bekomen van gevoelige informatie, samenwerking met personen met een functiebeperking...), moeten ze dit doen in overeenstemming met de basisprincipes van deze ethische code, in overeenstemming met [de Algemene Verordening inzake Persoonsgegevens](#) en de nationale wetgeving ter zake en rekening houdend met een eventuele formele ethische beoordelingsprocedure door de [Ethische Adviescommissie Sociale en Humane Wetenschappen](#). Participanten moeten steeds vrijwillig hun toestemming geven en dit na een duidelijke toelichting over de aard van het onderzoek. Waar onderzoek risicogroepen omvat (bijvoorbeeld kinderen, gevangenen, mensen met een geestelijke of lichamelijke beperking,...), moet bijzondere zorg worden besteed aan hun welzijn en belangen.

2.4 In het geval dat in het kader van het onderzoek medische experimenten worden uitgevoerd waarbij menselijke proefpersonen betrokken zijn, dienen deze studies strikt te voldoen aan specifieke [geldende wetgeving](#) en [richtlijnen](#). Waar wettelijke goedkeuringen en/of vergunningen nodig zijn, dienen deze tijdig te worden bekomen en dit finaal voor de experimenten van start gaan en dit steeds in overeenstemming met de relevante universitaire en/of afdelingsprocedures. De door de overheid erkende [Commissie Medische Ethiek UAntwerpen/UZA](#) verleent advies bij alle ethische aspecten in het kader van patiëntenzorg en wetenschappelijk onderzoek.

- 2.5 Wanneer binnen de Universiteit Antwerpen dierexperimenteel onderzoek wordt gedaan, dient het onderzoek relevant te zijn met betrekking tot het mogelijk verwerven van kennis en inzichten die in een latere fase kunnen bijdragen tot biomedische toepassingen. Bij het maken van deze inschatting moet steeds het welzijn van de dieren centraal staan met het oog op de drie V's: vervanging waar mogelijk, vermindering en verfijning van dierproeven. De Universiteit Antwerpen is zich bewust van het feit dat de noodzaak en de ethische aspecten van het gebruik van proefdieren onderwerp zijn van een maatschappelijk debat, maar het staat onomstotelijk vast dat de medische vooruitgang mede te danken is aan dierproeven. Als een wetenschapper een experiment met proefdieren wil opstarten, moet hij of zij vanzelfsprekend voldoen aan alle [geldende wetgeving](#) en [aanbevelingen](#). De door de overheid erkende [Ethische Commissie Dierproeven](#) buigt zich over elk ingediend onderzoeksproject. De Universiteit Antwerpen engageert zich om blijvend de evoluties op het vlak van dierexperimenteel onderzoek te volgen, steeds met het oog op het welzijn van het dier.
- 2.6 Indien een onderzoeksproject met milieurisico's gepaard gaat (bvb. gebruik van (milieu)gevaarlijke producten, lozen van afvalwater, opslag van gassen, werken met pathogene of genetisch gemodificeerde organismen, afvoer van kadavers,...) dienen de onderzoekers hiervoor de nodige veiligheidsprocedures te respecteren en indien nodig, over te gaan tot het aanvragen van de gepaste vergunningen en toelatingen en dit in nauw overleg met de [Milieudienst](#) van de Universiteit Antwerpen.
- 2.7 Goed beheer van onderzoeksdata leidt tot een betere kwaliteit van het onderzoek en tot een grotere visibiliteit en hergebruik van onderzoeksgegevens. Een vooruitziend en doordacht research data management verzekert de meest hygiënische omgang met data van collectie over verwerking tot archivering, met minimaal dataverlies en maximaal delen en hergebruik als belangrijkste troeven. De Universiteit Antwerpen heeft een ethisch en praktisch kader uitgewerkt voor het correct omgaan met onderzoeksdata tijdens de verschillende stappen eigen aan de volledige (onderzoeks)datalevenscyclus. Dit kader werd uitgewerkt in het '[Beleidsplan Research Datamanagement UAntwerpen](#)' en heeft betrekking op alle onderzoeksdata gegenereerd door onderzoekers of studenten verbonden aan de Universiteit Antwerpen, al dan niet in samenwerking met anderen, of door externen die gebruik maken van de infrastructuur van de Universiteit Antwerpen.
- Bij het verzamelen, beheren en opslaan van gevoelige informatie en/of persoonsgegevens in het kader van een onderzoek, dient bijzondere aandacht te worden besteed aan de [Algemene Verordening inzake Persoonsgegevens](#) en het bijbehorende [universiteitsbeleid omtrent privacy en informatiebeveiliging](#). Het is van essentieel belang dat alle gevoelige informatie en/of persoonsgegevens van participanten tijdens en na afloop van het onderzoek op de juiste, veilige manier worden bewaard of vernietigd, in overeenstemming met de wettelijke verplichtingen en richtlijnen hieromtrent van onderzoekersfinanciers.
- 2.8 De bepalingen inzake de vermogensrechten van de instelling met betrekking tot onderzoeksdata en vindingen die in het kader van hun onderzoekstaken gedaan worden door personeelsleden van de instelling, werden vastgelegd in respectievelijk het '[Beleidsplan Research Datamanagement UAntwerpen](#)' en het '[Valorisatiereglement Universiteit Antwerpen](#)'.

- 2.9 Het is van fundamenteel belang voor de academische vrijheid dat de belangen van financiers en andere belanghebbenden het ontwerp, gedrag of bevindingen van het onderzoek niet bepalen. Het beleid van de (publieke of particuliere) opdrachtgever mag zich enkel vertalen in de keuze van de onderzoeksthema's. De onderzoeker verzaakt niet aan zijn onafhankelijkheid door in deze context contracten te aanvaarden of in te gaan op oproepen tot voorstellen, op voorwaarde dat hij de vrijheid behoudt in de uitvoering van zijn onderzoek wat de organisatie van het onderzoek, de hypothesen, de gebruikte methoden en het formuleren van de conclusies betreft. Een wetenschappelijk besluit kan enkel op basis van wetenschappelijke argumenten worden geformuleerd.¹
- 2.10 Met het oog op internationale onderzoekssamenwerkingen, vertrekt de Universiteit Antwerpen eveneens vanuit het principe van academische vrijheid, met inachtneming van de mensenrechten. De universiteit streeft steeds naar professionele samenwerking met gevestigde onderzoeksgroepen over nationale grenzen en politieke en culturele breuklijnen heen. De Universiteit Antwerpen waardeert haar academische relaties met collega's en instellingen over de hele wereld en vertrekt vanuit het oogpunt dat wetenschappelijke netwerken constructief kunnen worden gebruikt in conflictsituaties waar de diplomatieke kanalen tot op heden hebben gefaald. Onderzoekers van de Universiteit Antwerpen worden wel geacht om in een dergelijke context steeds te reflecteren over de implicaties en mogelijke consequenties van het onderzoek in kwestie. Onderzoekers dienen hun verantwoordelijkheid op te nemen door voorafgaandelijk mogelijke samenwerking met derden zorgvuldig af te wegen.
- 2.11 Onderzoekers van de Universiteit Antwerpen worden geacht steeds rekening te houden met mogelijke politieke, sociale en culturele gevoeligheden, zowel in hun onderzoeksontwerp als tijdens de uitvoering ervan. Met betrekking tot ontwikkelingslanden vindt de onderzoeksactiviteit idealiter plaats in samenwerking met lokale onderzoeksgroepen. Activiteiten die in het buitenland worden verricht, dienen te voldoen aan de wettelijke vereisten van de betreffende landen, evenals diegene die van toepassing zijn op België. Specifiek met het oog op het verzamelen en gebruik van genetische rijkdommen tijdens het onderzoek, dient steeds rekening te worden gehouden met de Access and Benefit Sharing-wetgeving die van toepassing kan zijn in het kader van het [Protocol van Nagoya](#).
- 2.12 In de context van samenwerkingen met de defensiesector dient het onderzoek steeds een specifieke ethische screening te ondergaan. Daarnaast dient bij elk onderzoeksproject voorafgaand aan de start te worden geverifieerd of het onder de noemer valt van 'dual use'-onderzoek, gedefinieerd als onderzoek dat zowel militaire als civiele toepassingen kan hebben en/of het potentieel bestaat tot misbruik door derden van de onderzoeksresultaten. Hiervoor kan binnen de Universiteit Antwerpen beroep worden gedaan op de [Ethische Commissie Wetenschap & Technologie: Dual Use](#) (zie verder). Bij het uitvoeren van dit type onderzoek dienen steeds case per case de voordelen te worden afgewogen tegen de risico's op directe of indirecte schade. Het is belangrijk dat er steeds passende maatregelen worden getroffen om de informatiebeveiliging te waarborgen (zie 2.7 hierboven) om misbruik te voorkomen.

¹ [Ethische Code van het Wetenschappelijke Onderzoek in België](#), p. 9

2.13 De Universiteit Antwerpen verwacht van haar onderzoekers dat zij in hun onderzoek en publicaties steeds correct verwijzen naar het werk en de ideeën van anderen met duidelijke accreditatie van de oorspronkelijke bron. Dit garandeert de rechten van de oorspronkelijke auteur(s) met betrekking tot hun intellectuele output.²

Specifiek met betrekking tot potentieel plagiaat bij projectaanvragen voor onderzoeksfinanciering, dienen onderzoekers in de aanvraagformulieren voor het bekomen van interne financiering steeds te verduidelijken wie expliciet betrokken is geweest bij de conceptualisering van het onderzoekstopic, de bijdrage van elke betrokkene te duiden, alsook aan te geven of er andere aanvragen van de betrokken onderzoeker(s) zijn die deels of volledig overlappen met de huidige aanvraag en op welke manier.³

Concreet meent de Universiteit Antwerpen dat er sprake is van plagiaat bij projectaanvragen indien er een significante overlap wordt vastgesteld tussen de huidige projectaanvraag en een projectaanvraag van een andere onderzoeker, én uit de beschrijving van de werkverdeling van beide aanvragen blijkt dat het overlappende onderdeel niet werd ontwikkeld door de aanvrager van de huidige aanvraag én de huidige aanvrager op geen andere manier aangeeft dat het overlappende werk door anderen werd geleverd. Er is sprake van zelfplagiaat indien er een significante overlap wordt vastgesteld tussen de huidige projectaanvraag en een andere projectaanvraag van dezelfde aanvrager én de huidige aanvraag geen informatie bevat over deze overlap.⁴

2.14 Wat betreft auteurschap, onderschrijft de Universiteit Antwerpen de [internationale richtlijnen](#) van het International Committee of Medical Journal Editors. Deze richtlijnen bepalen dat auteurschap gebaseerd dient te zijn op de volgende criteria: de onderzoeker heeft een betekenisvolle bijdrage aan de opzet of het ontwerp van het werk geleverd, of bijgedragen aan de verzameling, analyse of interpretatie van de data; EN de onderzoeker was betrokken bij het opstellen of kritische herziening van de inhoud van het werk; EN de onderzoeker is medeverantwoordelijk voor de finale goedkeuring van de versie die wordt gepubliceerd; EN de onderzoeker draagt mee de verantwoordelijkheid voor alle aspecten van het werk om ervoor te zorgen dat vragen die verband houden met de juistheid of integriteit van elk onderdeel van het werk op passende wijze worden onderzocht en opgelost.

2.15 Onderzoekers nemen een belangrijke dienstverlenende functie op door het beoordelen en evalueren van publicaties, aanvragen voor financiering, kandidaturen voor onderzoeksposities en/of promotiedossiers. De Universiteit Antwerpen verwacht dat haar onderzoekers dit steeds doen op een transparante en verantwoordelijke wijze en in het geval van een belangenconflict dit steeds kenbaar maken. Reviewers respecteren steeds de vertrouwelijkheid en de rechten van auteurs/aanvragers en zoeken de gepaste toestemming om zelf gebruik te mogen maken van de voorgestelde ideeën, gegevens of interpretaties.⁵

² [ALLEA, The European Code of Conduct for Research Integrity](#), p. 8

³ [Algemeen Advies: Plagiaat bij projectaanvragen Vlaamse Commissie voor Wetenschappelijke integriteit](#)

⁴ [Algemeen Advies: Plagiaat bij projectaanvragen Vlaamse Commissie voor Wetenschappelijke integriteit](#)

⁵ [ALLEA, The European Code of Conduct for Research Integrity](#), p. 8

- 2.16 De specifieke vereisten, verwachtingen en modaliteiten voor het behalen van een doctoraat aan de Universiteit Antwerpen, alsook de geldende praktijk voor de verschillende betrokkenen in het doctoraatsproces zijn vastgelegd in een afzonderlijk reglement: [‘Reglement met betrekking tot het behalen van de academische graad van doctor aan de Universiteit Antwerpen’](#).

III. Ethische commissies

Er bestaan vier Ethische Commissies ter bewaking van de ethische standaarden binnen de Universiteit Antwerpen: de [Commissie Medische Ethiek UAntwerpen/UZA](#), de [Ethische Commissie Dierproeven](#), de [Ethische Adviescommissie Sociale en Humane Wetenschappen](#), en de [Ethische Commissie Wetenschap & Technologie: Dual Use](#). Deze ethische commissies verlenen een bindend advies aan onderzoekers indien zij een onderzoeksproject wensen op te starten dat mogelijk ethische implicaties heeft op het vlak van onderwerp of methodologie. Een onderzoeker kan ook een ethisch advies aanvragen omdat de interne of externe financier hierom vraagt. Het is in principe aan de onderzoeker zelf om te bepalen bij welke commissie een aanvraag wordt ingediend, maar dit neemt niet weg dat de gekozen commissie kan besluiten dat het dossier beter binnen het toepassingsgebied van één van de andere commissies past.

3.1 Commissie Medische Ethiek UAntwerpen/UZA

De [Commissie voor Medische Ethiek \(CME\) van UAntwerpen/UZA](#) geeft advies bij alle ethische aspecten in het kader van patiëntenzorg bij wetenschappelijk onderzoek. De CME is verbonden aan het Universitair Ziekenhuis Antwerpen (UZA) en de Universiteit Antwerpen. Deze commissie is actief sinds 1983 en wordt officieel erkend door de Nationale Raad van de Orde van Geneesheren. De commissie bestaat zowel uit vertegenwoordigers van de Universiteit Antwerpen als van het Universitair Ziekenhuis Antwerpen en vergadert op wekelijkse basis. De CME staat concreet in voor: begeleiding en advies over ethische aspecten van de ziekenhuiszorg; de beoordeling van experimenten waarbij menselijke proefpersonen betrokken zijn; advies over individuele gevallen waarbij ethische vragen gesteld worden. De adviezen en raadgevingen van de CME zijn vertrouwelijk. De CME bestaat uit minstens 8 en ten hoogste 15 leden, waarvan het onbeperkt hernieuwbare mandaat een duur van vier jaar heeft.

3.2 Ethische Commissie Dierproeven

Sinds september 2001 waakt de [Ethische Commissie Dierproeven](#) (ECD) over het welzijn van proefdieren. Vooraleer een dierproef kan starten, dient deze ter evaluatie en goedkeuring voorgelegd te worden aan de ECD. De Universiteit Antwerpen onderschrijft het principe dat het belang van dierproeven voor fundamenteel en toegepast onderzoek overwogen moet worden in relatie met het effect op de betrokken proefdieren. De ECD heeft als opdracht te garanderen dat deze overweging op een degelijke en uniforme wijze wordt uitgevoerd. Daarbij neemt de commissie het zogenaamde “3V principe” (verminderen, verfijnen en vervangen van dierproeven) in acht. De ECD wordt gevormd door interne en externe leden met expertise op het vlak van ethiek, alternatieve methoden voor dierproeven, diergezondheid en -welzijn alsook op het vlak van onderzoekstechnieken, proefopzet en statistische analyse. De commissie, die dossiers evalueert

volgens een vaste jaarkalender, telt minimaal 7 leden. De leden hebben een onbeperkt hernieuwbare mandaat met een duur van vier jaar.

3.3 Ethische Adviescommissie Sociale en Humane Wetenschappen

In 2012 werd de [Ethische Adviescommissie Sociale en Humane Wetenschappen](#) (EASHW) opgericht. De EASHW bespreekt maandelijks de ingediende aanvragen van onderzoekers die interviews of surveys wensen af te nemen of aan observatieonderzoek willen doen waarbij al dan niet deelnemers uit risicogroepen (kinderen, , mensen met een functiebeperking, gevangenen,...) zijn betrokken. De commissie is samengesteld uit 9 effectieve leden en de voorzitter van de Commissie Medische Ethiek treedt op als waarnemend lid. Het mandaat van een lid heeft een duur van vier jaar en is éénmaal hernieuwbaar.

3.4 Ethische Commissie Wetenschap en Technologie: Dual Use

In 2014 werd aan de UAntwerpen een [Ethische Commissie Wetenschap en Technologie: Dual Use](#) opgericht die ethische adviezen voor onderzoek met een potentiële militaire of terroristische toepassing verleent. Wanneer er wordt gesproken over 'Dual use' van onderzoek verwijst men naar het risico dat bepaalde onderzoeksresultaten ge- of misbruikt worden voor militaire, criminele of terroristische doeleinden. Meer en meer onderzoekers worden bij de aanvraag voor een onderzoeksproject geconfronteerd met vragen omtrent dual use van onderzoek in de context van de ethische screening van het project (bvb. Horizon 2020, FWO, ...). Op Vlaams niveau werd door de verschillende universiteiten de afspraak gemaakt dat er een meldingsplicht voor onderzoekers geldt bij het Dual Use contactpunt van elke instelling over dual use items, items met groot potentieel voor misuse en onderzoek voor exclusief militaire doeleinden. De commissie is samengesteld uit 10 effectieve leden en 9 plaatsvervangende leden, waarvan het éénmaal hernieuwbare mandaat een duur van vier jaar heeft.

IV. Meldpunt en Commissie Wetenschappelijke Integriteit

Onderzoekers van de universiteit kunnen, met de nodige garantie voor hun anonimiteit, contact opnemen met het meldpunt wetenschappelijke integriteit van de Universiteit Antwerpen in geval van vragen over wetenschappelijke integriteit of voor de aanmelding van een gepercipieerde inbreuk. Met het oog op de opvolging van gepercipieerde inbreuken op de wetenschappelijke integriteit werd in 2010 aan de Universiteit Antwerpen de [Commissie Wetenschappelijke Integriteit](#) (CWI) opgericht die op een transparante manier, zij het met de nodige aandacht voor de privésfeer, gevallen van wetenschappelijke fraude behandelt. De CWI heeft een adviserende rol en legt indien nodig het dossier voor aan het bevoegde tuchtcollege. Zij adviseert het universiteitsbestuur over algemene kwesties betreffende wetenschappelijke deontologie en ethiek en neemt een sensibiliserende rol op binnen de universiteit wat betreft de bewustwording bij onderzoekers inzake wetenschappelijke integriteit. De CWI is samengesteld uit 7 effectieve leden, met een evenwichtige spreiding over de drie grote wetenschappelijke disciplines en daarnaast wordt er ook de nodige juridische expertise voorzien. De mandaten hebben een looptijd van drie jaar en zijn niet verenigbaar met lidmaatschap van de tuchtcommissies ZAP en AAP, met het mandaat van decaan en met het lidmaatschap van de [Vlaamse Commissie voor Wetenschappelijke Integriteit](#).